

Elements epigràfics sobre *instrumenta domestica* procedents de *Dertosa* (Tortosa, Baix Ebre)

Margarida Genera i Monells

Generalitat de Catalunya. Servei d'Arqueologia
Portaferriosa, 2. 08002 Barcelona. Spain

Ramon Járrega i Domínguez

Universitat Jaume I. Castelló

Resum

Presentem aquí un petit conjunt d'*instrumenta domestica* amb inscripcions procedents de la ciutat de Tortosa, l'antiga *Dertosa*, al sud de Catalunya. Aquests materials consisteixen en un morter, així com fragments d'àmfores i material constructiu.

Abstract

In this work we would present a little collection of *instrumenta domestica* with inscriptions found in the city of Tortosa, the ancient *Dertosa*, in the south of Catalonia. These materials are one *mortarium*, and pieces of amphorae and material of construction.

Sumari

Introducció

Donem a conèixer una sèrie de mostres d'epigrafia sobre *instrumenta domestica* localitzades durant els treballs d'excavació efectuats al nucli antic de la ciutat de Tortosa, que pel seu interès específic creiem que mereixen una nota monogràfica.

Aquest conjunt prové de la intervenció realitzada en el solar de la Costa de Capellans núm. 5, l'any 1985, arran de les obres del pas de ronda que realitzava la Direcció General d'Arquitectura i Habitatge.

En aquesta ocasió es va documentar l'etapa d'ocupació humana més antiga, descoberta fins ara en el sòl urbà de Tortosa. D'altra banda, cal remarcar que és l'únic punt que coneixem d'aquesta ciutat on, sota les construccions modernes, apareixen gairebé directament les restes d'època romana, tot constituint un conjunt cronològicament molt homogeni.

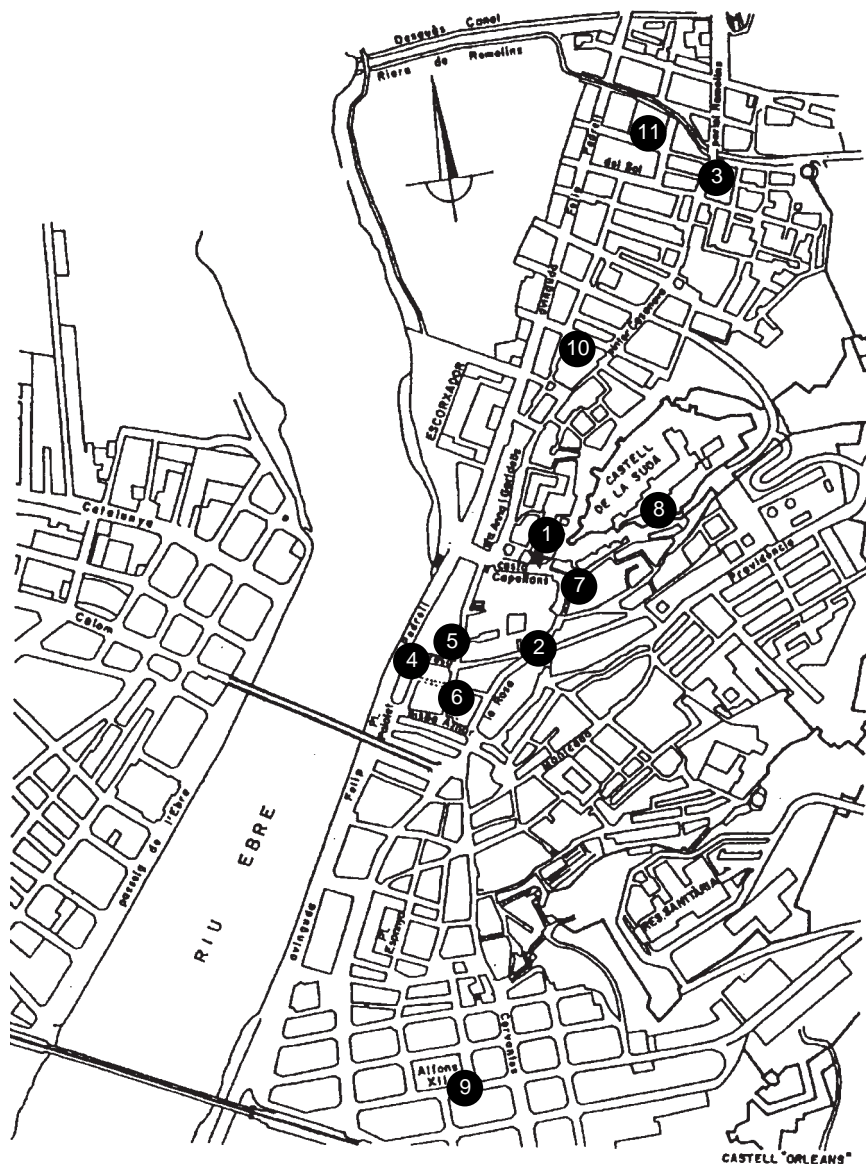

Figura 1. Situació del solar de Costa de Capellans núm. 5 dins del nucli urbà de Tortosa.
 ★1. Costa de Capellans, núm. 5; 2. Plaça de l'Olivera; 3. Sinagoga; 4. Pont de Barques; 5. Carrer Creuera/Ciutat; 6. Làpides del carrer de la Ciutat, núm. 10; 7. Costa de Capellans, núm. 4; 8. La Suda; 9. Plaça Alfons XII; 10. Carrers Rasquera/Hospital; 11. Carrers Ginestar/Travessia mur.

Situació i context cronològic

El carrer de Costa de Capellans va de la plaça de l'Olivera al carrer de la Croera, vorejant els costats est i nord de la Catedral amb les cases que tenen la façana anterior davant la Seu i els darreres al flanc del turó de la Suda. Es tracta, doncs, d'un dels sectors de la ciutat d'on provenen la majoria de troballes d'època romana.

La intervenció arqueològica objecte d'aquest estudi va tenir lloc en una àrea molt reduïda de 12,5 m² d'un solar on s'acabava d'enderrocar el vell edifici que l'ocupava. Tot i les limitacions de l'espai, es va poder arribar a assolir els estrats de més de 2 m de fondària. Remarquem la gran concentració de ceràmiques romanes, especialment sigil·lates dels tipus gàl·lics, que ens situen cronològicament entre els anys 60 i 80 dC.

Quant a l'edificació de la darrera casa, es va fer adossada a la roca viva, que molt possiblement s'havia retallat en època romana, ja que en el decurs d'aquestes excavacions va aparèixer la primera filada d'un mur d'*opus caementicium* sobreposant-se a la línia retallada de la roca i en part seguint la mateixa direcció.

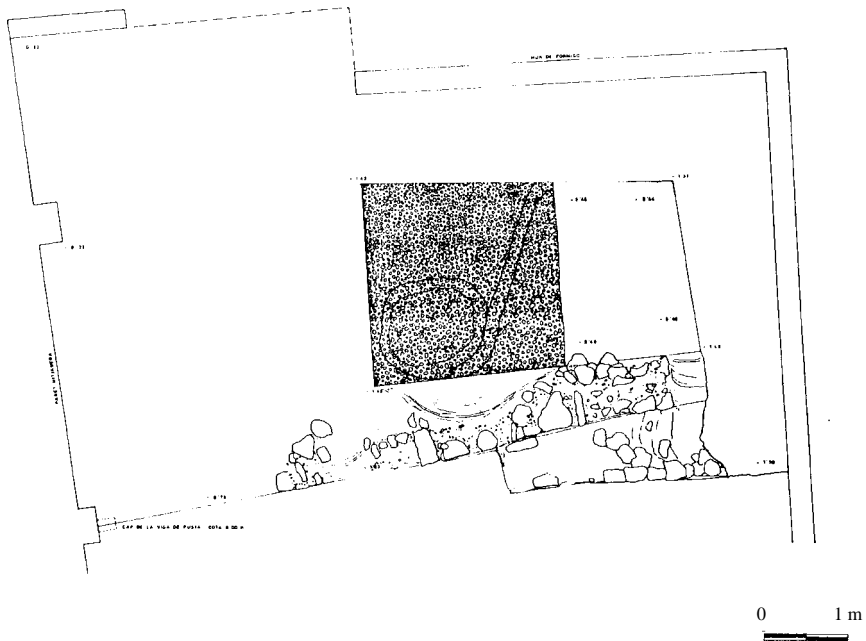

Figura 2. Planta general de l'excavació realitzada l'any 1985.

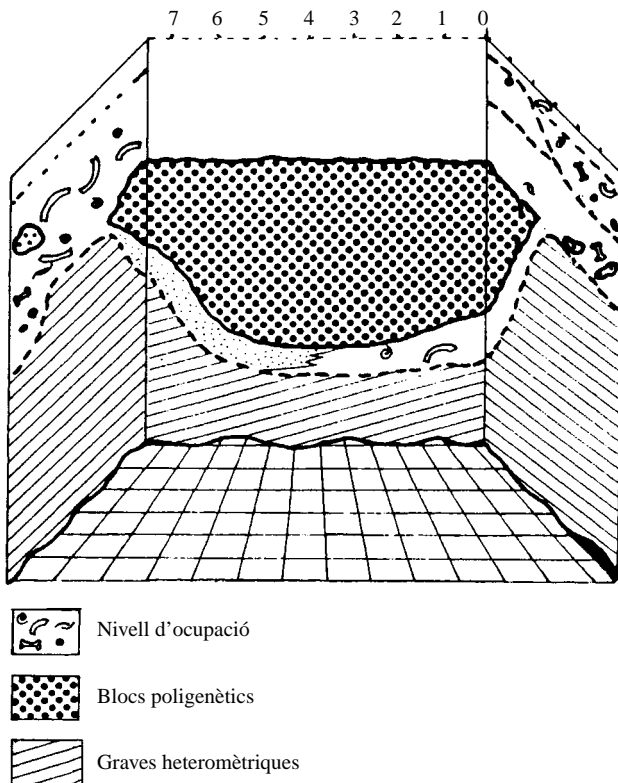

Figura 3. Perfil estratigràfic de l'excavació.

Estudi dels materials

Referència: CC 85/0205

Vora i paret que ens permeten restituir el perfil sencer d'un morter de 35 cm de diàmetre. La pasta, de color beix, és dura i porosa, amb moltes vaquoles, sobretot a la part interna, on hi ha incrustats molts granets de sorra, per tal de facilitar les funcions de morter. El gruix de la paret és de 2 cm. Per les característiques de la pasta, creiem que es tracta d'un producte itàlic.

Tipològicament, es pot identificar amb la forma Dramont 2, la producció de la qual es situa als tallers del Laci i Campània, que trobem àmpliament distribuïda per la costa catalana en els segles I i II (Beltrán, 1990, p. 215). Sobre la vora, en cartela rectangular, es llegeix un text que apareix força erosionat. L'esmentada cartela és dividida en dos registres; mentre que al de la part superior pot llegir-se clarament el nom DOMITI, la inferior presenta problemes, essent la lectura dubtosa

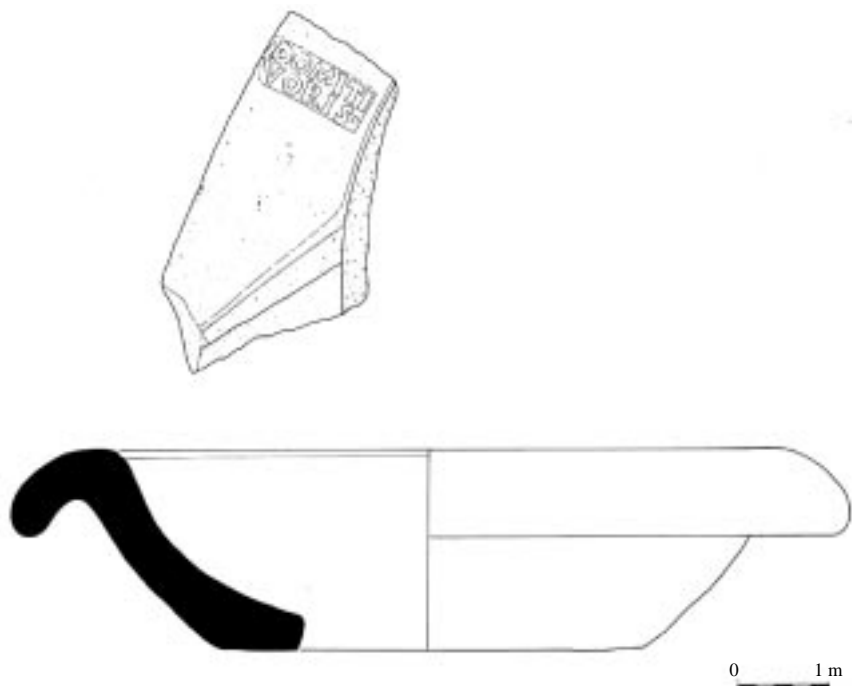

Figura 4. Vora de morter itàlic amb la marca *Domiti/Vopis(ci)*.

entre VOPIS i VORIS, atès que no podem determinar amb claredat si la meitat inferior dreta de la hipotètica lletra R pertany realment a aquesta lletra o és una petita acumulació d'argila, cosa que no podem precisar més a causa de l'erosió que presenta la cartela. Aquesta darrera interpretació ens sembla més probable, atès que es detecta, independentment de l'element que acabem d'esmentar, el contorn d'una lletra P perfectament tancada. A més, la paraula VORIS és de difícil interpretació, mentre que VOPIS es pot desenvolupar sense problemes com *Vopis(ci)*. Així, la lectura de la marca del morter pot interpretar-se com a *Domiti Vopis(ci)*. No coneixem paral·lels exactes d'aquesta inscripció (referent a un *Domitius Vopiscus*), però podem esmentar els segells [*P*]rimige[nius] *Domit(iorum)*, *Cn. Domitius Arign(otus)*, *Cn. Do(mitius) Cet(...)*, *Cn. Domi(tius) [E]juarist(us)*, que ens fan pensar que la família dels *Domitii* degué tenir un important paper en la producció d'aquests morters (Beltrán, 1990, p. 216).

Referència: CC 85/0113

Fragment de panxa, que per les seves característiques no podem precisar si corresponia a una àmfora o un *dolium* petit. La pasta, de color groc, és porosa i com-

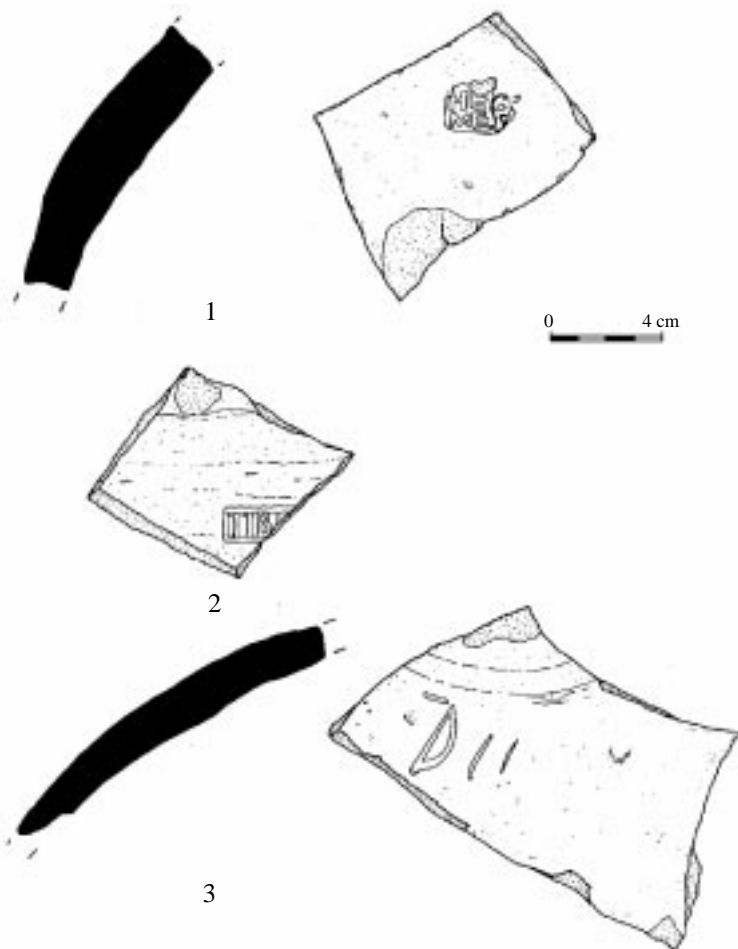

Figura 5. 1: fragment ceràmic amb la marca HER/MES; 2: vora de tègula amb la marca TIBISI; 3: fragment informe d'àmfora, amb el grafit *D*.

pacta; no s'hi observa desgreixant. El gruix de la paret és considerable, i assoleix els 2,2 cm. Presenta una inscripció, en cartela rectangular, amb el text HER/MES. Els únics paral·lels coneguts en epigrafia amforària corresponen a les marques HERMES F, HERMESLVN i HSHERM, segell que es troba sobre àmfores bètiques de la forma Dressel 20 que s'han localitzat en diferents indrets de la Bètica, així com a França i Anglaterra (Callender, 1965, p. 139; Carre et alii, 1995, p. 144). El gruix de la paret de l'exemplar tortosí i la seva orientació fan pensar en un recipient globular, que tal vegada podria relacionar-se amb les àmfores bètiques de la

forma Dressel 20. Tanmateix, aquestes darreres portaven sempre les marques sobre les nanses, a diferència de l'exemplar que ens ocupa, on apareix sobre la panxa de la peça; a més, la tipologia d'aquesta marca és diferent de les altres que s'acaben d'esmentar.

Tenint en compte el perfil globular de la peça, i les característiques de l'argila utilitzada, no en podem establir una procedència segura; tanmateix, creiem que es tracta d'alguna producció amforal diferent de les bètiques (potser una Oberaden 74 de producció regional, o una Gauloise 4 de França) o, més probablement, en un *doliolus* estampilat.

Referència: CC 85/0327

Fragment de tègula amb la marca TIBI[SI]. Pasta de color rogenc terrós, poc depurada; desgreixant constituït per bocins molt petits de quars. El gruix de la paret és d'1,8 cm. La marca és ben coneguda i característica del taller d'àmfores de Tivissa (Nolla, Padró i Sanmartí, 1980; Revilla, 1993; Pascual, 1992, p. 145-146), i les característiques de l'argila són també idèntiques —com és lògic— a les constataades en les àmfores produïdes a Tivissa. La troballa a Tortosa de materials fabricats en tallers propers és perfectament explicable; tanmateix, l'exemplar que estudiem presenta unes característiques peculiars, atès que tant el gruix de la paret com la seva orientació fan impossible que correspongui a una àmfora; tot i que es tracta d'un fragment informe, creiem que el més probable és que correspongui a una tègula. Sabem que el taller de Tivissa, a més d'àmfores de les formes Pascual 1, Dressel 2-4 i Dressel 7-11, produïa ceràmica comuna (Revilla, 1993, p. 91-111); cal tenir en compte que es coneix també una vora de *dolium* amb la marca TIBISI sobre el llavi (Revilla, 1993, p. 109, nota 250, i p. 128). Ara, l'exemplar que aquí s'estudia ens permet documentar la producció de tègules amb la mateixa marca TIBISI. Així, podem afegir aquesta marca a l'escàs nombre de tallers localitzats a la zona catalana en els quals es segellaven les tègules, i incloure'l en el grup format per les produccions de P(VBLI) VSVL(ENI) VEIEN(TONIS) i L(VCI) HER(ENNI) OPT(ATI), així com la marca CLV, documentades en diferents jaciments catalans (Revilla, 1995, p. 91, amb bibliografia anterior; Christol i Plana, 1997, p. 87-93)¹, a les quals podem afegir les marques SEC, MV..., PRI i QVIETI del taller de Llafranc (Palafrugell, Baix Empordà; Nolla, Canes i Rocas, 1982, p. 177-180), el segell C(AI) OBV[LN](I), trobat a Vilauba (Camós, Pla de l'Estany; Nolla, Tarrús i Chinchilla, 1985, p. 53, fig. 2, núm. 8) i les marques C(AI) IVLI i AE, documentades al jaciment de Can Llandric (Besalú, Garrotxa; Nolla i Casas, 1984, p. 212, lám. LXXI, 4).

La marca TIBISI sempre s'ha considerat referent a un topònim, del qual sens dubte deriva l'actual Tivissa; tanmateix, tot i considerant aquesta explicació molt probable, creiem que cal no descartar que en realitat es tracti d'un antropònim (tot

1. Volem agrair a la Dra. Maria José Pena, de la Universitat Autònoma de Barcelona, les indicacions que ens ha fet sobre aquestes marques.

i que desconegut fins ara) de probable origen ibèric, que faria referència a un hipotètic Tibisus. Sigui topònim o antropònim, en qualsevol cas la forma en genitiu TIBISI ha de relacionar-se forçosament amb l'infinitiu *Tibisus*, aspecte que fins ara no ha estat tractat amb la profunditat que mereix el tema.

Referència: CC 85/0415

Fragment d'espalla d'àmfora. L'argila és de color beix-groguenc, força porosa, amb desgreixant de mica; el gruix de la paret és d'1,3 cm. Probablement es tracta d'una àmfora de producció tarraconense. Presenta un grafit *pre-cocturam* en el qual es pot llegir la lletra D, seguida de dos traços verticals paral·lels més petits; aquests elements són insuficients per a poder efectuar una interpretació d'aquest grafit.

Consideracions finals

Aquest conjunt de materials que acabem de presentar és sens dubte d'utilitat per a conèixer millor la distribució de les marques de *figlinae* referents a diversos tipus d'*instrumenta domestica* (morters, àmfors, tègules i tal vegada *dolia*) a l'antiga *Dertosa*. D'altra banda, permet completar els mapes de distribucions coneguts, a més de documentar un exemplar de morter del taller de *Domitius Vopiscus*, així com la marca *Hermes* (que no podem associar amb seguretat a una producció concreta).

Un dels elements més interessants és la constatació que el taller d'àmfors de Tivissa, a més d'àmfors i *dolia*, també havia produït tègules segellades amb la mateixa marca TIBISI. La distribució d'aquestes tègules ben segur que no hauria estat tan àmplia com la de les àmfors (que es documenten tant a Catalunya com al sud de França), però la troballa d'una a *Dertosa* ens permet constatar que, com és lògic, s'utilitzaven als indrets geogràficament més propers al taller.

Bibliografia

- BELTRÁN, M. (1990). *Guía de la cerámica romana*. Saragossa.
- CALLENDER, M.H. (1965). *Roman Amphorae*. Oxford.
- CARRE, M.-B.; GAGGADIS-ROBIN, V.; HESNARD, A.; TCHERNIA, A. (1995). *Recueil de timbres sur amphores romaines (1987-1988)*. Aix-en-Provence.
- CHRISTOL, M.; PLANA, R. (1997). «Els *negotiatores* de Narbona i el vi català». *Faventia*, 19/2, p. 75-95.
- GENERA, M. (1985). «Estat actual de la recerca sobre Dertosa romana». *Quaderns d'Història Tarraconense*, vol. V. Tarragona, p. 135-144.
- (1992). *L'Ebre final: del paleolític al món romà*. Tortosa.
- (1993a). «Dertosa, una ciutat romana». *Actes del XIV Congrés Internacional d'Arqueologia Clàssica. La ciutat en el món romà*, vol. II. Tarragona, p. 171.
- (1993b). «Intervencions a Dertosa. Costa de Capellans, 5». *Anuari d'intervencions arqueològiques a Catalunya 1. Època romana, antiguitat tardana. 1982-89*. Barcelona, p. 58.

- (1993c). «El curso inferior del Ebro: vía de comunicación y contactos durante la romanización». *Actas del XXI Congreso Nacional de Arqueología* (Terol 1991), vol. I. Saragossa, p. 143-154.
- (1998). «Anàlisi dels trets diferencials dels models d'ocupació i transformació del territori durant l'època romana a l'Ebre final: *Dertosa* i el seu entorn». *Citerior*, 2. Tarragona, p. 199-226.
- GENERA, M.; ARBELOA, J.M.V. (1986-87). «L'estat actual de la investigació arqueològica sobre la Dertosa romana i la seva àrea d'influència». *Tribuna d'Arqueologia 1986-87*. Barcelona, p. 81-90.
- NOLLA, J.M.; CANES, J.M.; ROCAS, X. (1982). «Un forn romà de terrissa a Llafranc (Palafrugell, Baix Empordà). Excavacions de 1980-1981». *Ampurias*, 44. Barcelona, p. 147-183.
- NOLLA, J.M.; CASAS, J. (1984). *Carta arqueològica de les comarques de Girona. El poblament d'època romana al N.E. de Catalunya*. Girona.
- NOLLA, J.M.; PADRÓ, J.; SANMARTÍ, E. (1980). «Exploració preliminar del forn d'àmfores de Tivissa (Ribera d'Ebre)». *Cypsela*, III. Girona, p. 193-218.
- NOLLA, J.M.; TARRÚS, J.; CHINCHILLA, J. (1985). «La vil·la romana de Vilauba». *Quaderns del Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles 1980-84*. Banyoles, p. 49-98.
- PASCUAL, R. (1992). «Índex d'estampilles sobre àmfores catalanes». *Cuadernos de Arqueología*, 5. Barcelona.
- REVILLA, V. (1993). *Producción cerámica y economía rural en el Bajo Ebro en época romana. El alfar de l'Aumedina, Tivissa (Tarragona)*. Barcelona.
- (1995). «Producción cerámica, viticultura y propiedad rural en Hispania Tarraconensis (siglos I aC-III dC)». *Cuadernos de Arqueología*, 8. Barcelona.